

УДК 811'42: 811.124'02

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ МОВИ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА У ТЕКСТАХ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО РИМУ

Ніколаєнко Оксана Анатоліївна,

канд. філол. наук, викл.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ

У статті проаналізовано лексичні засоби мови у текстах промов республіканської доби з емоційно-оцінним значенням, розглянуто сутність категорії емотивності, виділено комунікативні стратегії, що реалізуються за допомогою емоційно-оцінної лексики у текстах ораторського дискурсу.

Ключові слова: ораторський дискурс, емотивність, експресивність, комунікативна стратегія, адресат.

Дослідження лексичної системи творів письменників ораторського дискурсу в межах функціонального підходу дозволяє виявити важливі особливості лексичних мікросистем літературної мови давнього Риму та тенденції їхнього розвитку.

Актуальність теми наукової статті зумовлена необхідністю вивчення емоційно-оцінної лексики як засобу вираження національно-культурної картини світу та засобу впливу на адресата у текстах ораторського дискурсу республіканської доби.

Метою роботи є визначення термінів емотивності та експресивності, виділення лексичних груп з емоційно-оцінним значенням, що вживаються з метою впливу на адресата для виявлення способу мислення і характерних рис менталітету римлян республіканської доби.

Об'єктом дослідження є тексти ораторського дискурсу республіканської доби Риму як складне, багатогранне явище.

Предметом дослідження є комплекс мовних засобів з емоційно-оцінним та емоційним значенням, що використовуються у текстах ораторського дискурсу для впливу на адресата.

У процесі пізнання дійсності людиною суттєвим фізіологічним і соціально-психологічним фактором є емоції як наслідок сприйняття та оцінювання нею певного явища матеріального чи духовного світу [Руда 2009, 1].

Емоції – важлива сфера людського буття та діяльності, які супроводжують людину протягом усього життя, а тому трактуються психологами як найважливіші чинники регуляції процесів пізнання, що складають мотиваційну основу людської діяльності. Емоційність, як психологічний феномен, є властивістю людини, що характеризує зміст, якість та динаміку її емоцій та почуттів [Карпенко 1985, 409].

У процесі вербалізації емоційність як психологічний феномен трансформується в емотивність – складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного [Селіванова 2006, 142]. Як лінгвістична характеристика тексту, емотивність охоплює сукупність мовних засобів, яким властиво приводити до емоційного ефекту, тобто викликати в адресата відповідні емоції.

Емотивність пов'язана з іншими відтінками конотатива: оцінкою, експресивністю, функціонально-стилістичною забарвленістю [Гамзюк 2000, 18]. Поняття оцінки залишається однією з ключових проблем не лише лінгвістики, а й інших гуманітарних наук. За словами М. В. Ляпон, адекватна постановка проблеми оцінки передбачає

"... ситуацію з трьома невідомими: 1) об'єкт оцінки; 2) засіб оцінки; 3) оцінювальний суб'єкт" [Ляпон 1989, 31]. Безумовно, найповнішу аксіологічну картину можна отримати лише при сукупному вивченні всіх компонентів ситуації оцінки. Проте, як зазначає І. О. Голубовська, цілком допустимий із певною дослідницькою метою окремий розгляд "трьох невідомих" або їхнє комбінування на зразок: 1) об'єкт оцінки + оцінний засіб; 2) оцінювальний суб'єкт + об'єкт оцінки [Голубовська 2004, 57–58].

Оцінки, що породжуються емотивним і ціннісним компонентами мовної свідомості людини, утворюють еквіполентну бінарну опозицію: "позитивне ставлення / негативне ставлення", актуалізація одного з членів якої може здійснюватися за допомогою певних мовних засобів, що належать до різних рівнів мовної системи. Категорія оцінки нерозривно пов'язана не лише з категорією емоційності, а й з категорією експресивності, що знайшло відображення у використанні складеного терміна "емоційно-експресивно-оцінний" у лінгвістичних метатекстах [Шадчина 2005, 71]. Оцінка, являючи собою універсальну мовну категорію, повинна передувати емоції, експресія ж виступає природним наслідком емотивності.

Оціночні слова є благодатним матеріалом для обґрунтування концепції значення. "Будучи прямо пов'язаними з мовцем і відображаючи його смаки та інтереси, ці слова водночас регулярно використовуються у висловлюваннях, що відповідають ситуації вибору чи спонування до дії. Оцінка тісно пов'язана з комунікативною метою мовленнєвого акту, що програмує дії" [Арутюнова 1985, 13–14].

Термін "експресивність" не має однозначного визначення серед дослідників. Однак можна виділити кілька напрямків його тлумачення:

1) експресивність – семантична категорія, що виступає синтезом додаткових смислових відтінків, які додаються до основного значення слова й виконують не номінативну, а характеристичну функцію, тобто виражають позамовний зміст, пов'язаний з якісно-кількісною характеристикою "реальних предметів" та їх оцінкою суб'єктом [Болотов 1981, Васильєв 1962];

2) експресивність – суб'єктивна модальність, відображення у змісті мовних сутностей емотивного ставлення суб'єкта мовлення до елементів зовнішнього чи внутрішнього світу людини [Ахманова 1966, Телія 1986];

3) експресивність – це засоби мовлення, які роблять його виразним, емоційним та впливовим [Винокур 1959, Пономарів 2000, Баллі 1955];

4) експресивність – суто мовленнєва категорія, що виникає лише в тексті, і не може бути значенням [Святчик 1997].

Ми розуміємо експресивність як засіб суб'єктивного вираження ставлення адресанта до зображуваних подій чи особи або адресата, що сприяє інтенсифікації виразності тексту.

Категорія експресивності включає: інтенсивність вияву ознаки, оцінку, емотивність, стилістичну маркованість, асоціативно-фонову інформацію, образномотивовану основу найменувань. Таким чином, експресивними засобами мови називають такі засоби, які "є інтенсифіковано виразними самі по собі, ... і ті, що є власне інтенсифікаторами виразності, чинниками, здатними збільшити виразність лінгвального знака (морфеми, способи повторення слів, стилістичні прийоми)" [Чабаненко 1984, 11].

Домінуючою стильовою характеристикою ораторських промов усіх жанрових різновидів є експресивність, що визначається діями адресанта, який прагне вплинути на емоційну, вольову та інтелектуальну сфери адресата і використовує для цього всі різноманітні засоби впливу. Прийоми і методи експресивізації тексту включають як відкритий вплив, так і широке використання непрямой мовленнєвої тактики. Емотивність та експресивність найкраще реалізується на лексичному мовному рівні.

Емоційної виразності в текстах письменники досягають за допомогою вживання синонімів, антонімів, лексики, що має оцінне значення. За допомогою емоційно-оцінної лексики в реченні адресант реалізує комунікативну стратегію вираження негативного чи позитивного ставлення до зображуваного та стратегію позитивної самопрезентації та негативної презентації інших. "Речення з емоційно-оцінними значеннями від інших типів речень відрізняє особлива виразність, підвищений тон, особлива сила впливу на адресата" [Щербачук 2000, 33]. Емоційно-експресивні засоби впливають на характер аргументації у тексті, як зазначають Ф. ван Еемерен і Р. Гроотендарст, "гра на почуттях аудиторії перетворює риторіку на софістику, порушуючи при цьому природний хід аргументації" [Еемерен 1992, 124–125].

Одним із способів досягнення емоційної виразності в текстах є використання цифрових даних, що, з одного боку, пояснюється економічністю, оскільки вживання цифр дозволяє чітко, без зайвих витрат часу виразити складні та численні факти, а з іншого боку, така інформація надає тексту вразливої сили і водночас показує прагнення автора до точності та об'єктивності: "*scitote paucissimis his diebus regem ad futurum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum milibus, elephantis trecentis*" [Malkovati 1930, 117] – *знайте, що через декілька днів прибуде цар з десятьма легіонами, тридцятьма вершниками, сотнею легкоозброєних воїнів, трьохстами слонами* (G. Caesar "Contio ad milites in Africa habita"). Вживання цифрових даних у промовах реалізує комунікативну стратегію підкреслення авторитетності автора, оскільки показує його обізнаність щодо майбутніх планів свого супротивника, як-от у наведеному вище фрагменті.

Важливу роль у лінгвостилістичній системі мови ораторських промов відіграє емоційна лексика, тобто той прошарок словникового складу, який розв'язує гостру проблему мови, що полягає у здійсненні соціальної оцінки предметів, явищ і понять. У латинській мові функціонують слова двох типів: 1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції; 2) такі, що виражають і поняття, і емоції водночас. До першого типу емоційних слів належать емоційні вигуки, що є експресивними знаками (симптомами) найрізноманітніших психічних переживань людини та її реакцій на певні фізичні подразнення: "*o quanti ille agros emit*" [Malkovati 1930, 181] – *о скільки це він полів купив!* (M. Cato "In L. Furium de aqua, qua multat ei dixit"); "*in coloniam, mehercules, scribere nolim*" [Malkovati 1930, 182] – *у колонії, клянусь Геркулесом, я не хочу писати* (M. Cato "Si sede Caelius tribunus plebis apellasset"); "*O Marce Druse...*" [Malkovati 1930, 215] – *о, Марку Друзе!* (C. Papirius Carbo Arvina "Contio tribunica"); "*atat noli scribere*" [Malkovati 1930, 197] – *ох, не хочеш писати* (M. Cato "Desumptusuo"); "*plus medius fidius in eo ludo vidi pueris virginibusque quingentis*" [Malkovati 1930, 240] – *я, клянусь богом, побачив у цій школі більше п'ятдесяти хлопців та дівчат* (M. Cato "Contra legem judiciarum Ti. Gracchi"). Оскільки такі вигуки, що звернені до Бога чи до якоїсь міфічної особи,

нерідкісні в текстах римських ораторів, це може свідчити про поєднання релігійної сфери життя з побутом, політикою; такі формульні вигуки підкреслюють істинність та незаперечність повідомлення і є засобами комунікативної стратегії вираження негативного чи позитивного ставлення до зображуваного. Своє ставлення до зображуваного оратори передавали не тільки за допомогою вигуків, а й за допомогою інтонації, з якої ці вигуки вимовлялися. Більшість вигуків характеризуються полісемантизмом, у живому невимушеному мовленні емоційні вигуки – це природні сигнали, що спонтанно виражають емпатичні та інші підвищено-почуттєві стани суб'єкта, тому тут їхня інтенсифікована виразність первинна [Чабаненко 2002, 146]. Стилїстичне значення вигуків виявляється як у вираженні ними конкретних почуттів та емоцій, так і в їх можливостях набувати додаткових емоційних відтінків та надавати всьому висловленню певного чуттєвого тону, цим самим сприяючи семантичній зв'язності тексту й комунікативній спрямованості конкретного акту мовлення [Дороз 2010, 213]. Так, вигук *o!* у текстах ораторського дискурсу є елементом, що надає промовам піднесеності, схвильованості, емоційної інтенсивності, іноді передає захоплення автора: "*o lustrum omnibus lustris felicius! O lustrum, quod merito hanc imperii tui aequavit aetatem!*" [Mayer 1842, 88] – *о жертвоприношення, з усіх жертвоприношень щасливіше! О жертвоприношення, що цим благодіянням за цілий вік вирівняло твою владу!* (М. Р. Cato "Oratio de lustris felicius"). Разом з тим, повторюючись, такий вигук є засобом реалізації комунікативної стратегії привернення уваги слухачів, оскільки, перш за все, впливає на емоційну сферу реципієнтів.

До емоційних лексем другого типу відносять: 1) слова, які називають емоції та почуття (*sollicitus, a, um* – схвильований, *amor, oris* – любов, *iratus, a, um* – розгніваний, *laetitia, ae* – радість, *advorsaeres* – нещастя); 2) слова, значення яких містять емоційну оцінність. Одні з емоційних слів мають негативне забарвлення (*confidentia, ae* – наглисть, *dolus, oris* – хитрість, обман, *mendax, acis* – брехливий, *nequitia, ae* – підлість, *cinaedulus, a, um* – розбещений, *cupiditalis, e* – жадібний), інші – позитивне (*audacia, ae* – відвага, сміливість, *pubicitia, ae* – сором'язливість, *bonuscivis* – гарний громадянин).

Вживаючись у тексті, емоційні слова не лише зберігають властиві їм поза контекстом смислові й виражальні якості, а й значно посилюють їх, оскільки вони дуже виділяються на тлі літературних норм, що організують контекст [Чабаненко 1984, 152].

Емоційно-експресивне забарвлення слова, нашаровуючись на функціональне, доповнює його стилїстичну характеристику. Емоційно-експресивні слова в латинському тексті розподіляються поміж книжною, розмовною та просторічною лексикою. До книжної лексики належать слова високого стилю, що надають мові урочистості, а також емоційно-експресивні слова, що виражають позитивну чи негативну оцінку понять: *beneficium, ii* – благодіяння, *sanctus, a, um* – священний, *manupretiosus, a, um* – дорогоцінний, *propitius, a, um* – милостивий, *spondeo, 2* – урочисто обіцяти, присягати, *eloquens, ntis* – красномовний, *penates, ium* – пенати у значенні "будинок, дім". Такі лексичні одиниці зустрічаються здебільшого в політичних промовах оратора консервативного угруповання М. Катона, оскільки він був прибічником знаті і його промови призначалися переважно для виголошення в сенаті серед впливових громадян; сам же М. Катон відзначався високим рівнем освіченості.

До розмовної лексики належать пестливі слова (*parvulipueri* – маленький хлопчик, *pupillus, i* – хлопчик-сирота, *adulescentulus, i* – молоденька людина), слова, що виражають негативну оцінку понять (*homunculus, i* – людинка, *trucidatio, onis* – різня, *lis, litis* – судова тяганина), розмовні вирази (*fasacnefas* – правдами й неправдами).

У просторіччі вживаються знижені слова, що знаходяться поза межами літературної лексики. У текстах римських ораторів такі слова містять негативну семантику, вживаються з метою зниженої, грубуватої оцінки певних явищ чи предметів і є засобами реалізації комунікативної стратегії вираження негативного ставлення до зображуваного (*mendax, cis* – брехун, *cantherius, ii* – кляча, *nugatori, oris* – базіка, пустомеля, *nebulo, onis* – нероба, негідник, шахрай, *spatiator, oris* – відпочиваючий без діла (рос. "праздношатающийся"), наприклад: "*quam stulte conficta, quam aperte sunt ementita*" [Malkovati 1930, 124] – яку дурницю вони затіяли, яку грубу брехню вони вигадали (С. Memmius "Oratio pro sede ambitu"). Так Ц. Меммій оцінює дії П. Африканського, який сам, беручи участь у злочинних діях, виказав спільників. Використання в мовленні зниженої лексики порушує стереотип сприйняття, такі одиниці інтенсивно впливають на психіку реципієнта, виконуючи перш за все оцінну й експресивну функції.

Аналізуючи тексти авторів республіканської доби, було помічено, що в мові М. Катона міститься велика кількість книжної лексики, звернення до божественної теми, а от у Г. Гракха та ораторів I століття до н.е. домінують розмовні й просторічні слова та вирази, оскільки їхні промови були спрямовані здебільшого до нижчих верств населення римської держави. Очевидно, що використання пластів мови, які знаходяться на периферії літературної норми, значно зумовлене екстралінгвістичними факторами: походженням та рівнем освіти самих письменників, спрямованістю на аудиторію, прагненням до лінгвістичного "жартування", бажанням виразити експресію будь-яким способом. Дослідження експресивності лексичних засобів текстів, зокрема й античних творів, дозволить нам краще пізнати спосіб мислення, світобачення тогочасного суспільства, а також вичленувати стратегії та тактики впливу на адресата і порівняти із сучасними.

Николаенко О. А., канд. филол. наук, препод.

Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, г. Киев

Экспрессивность лексических средств языка как средство влияния на адресата в текстах ораторского дискурса республиканского Рима

В статье проанализированы лексические средства языка в текстах речей республиканского периода с эмоционально-оценочным значением, рассмотрена сущность категории эмотивности, выделены коммуникативные стратегии, реализуемые с помощью эмоционально-оценочной лексики в текстах ораторского дискурса.

Ключевые слова: ораторский дискурс, эмотивность, экспрессивность, коммуникативная стратегия, адресат.

Nikolaenko O. A., Ph. D., Lecturer

Bogomolets National Medical University, Kyiv

The Expressiveness as Lexical Mean of Influencing the Recipient in Speeches of Oratorical Discourse of Republican Rome

In the article are analyzed the lexical means of language in speeches of the Republican period of emotional and evaluative meaning, examined the essence of category emotiveness, selected communication strategies that are implemented using emotional evaluation of vocabulary in texts of oratorical discourse.

Key words: oratorical discourse, expressive, communicative strategy, addressee.

Література:

1. Арутюнова, Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 3–42.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 606 с.
3. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
4. Васильев, Л. М. К вопросу об экспрессивности и экспрессивных средствах (на материале славянских языков) / Л. М. Васильев // Славянский филологический сборник. – Уфа, 1962. – Вып. 9. – № 3. – С. 107–119.
5. Винокур, Г. О. Избранные работы по русскому языку / Григорий Осипович Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – 491 с.
6. Гамзюк, М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : монографія / Микола Васильович Гамзюк. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2000. – 256 с.
7. Голубовська, І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
8. Дороз, В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навчальний посібник / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
9. Еемерэн, Ф. Х. Аргументация, коммуникация и ошибки / Ф. Х. Еемерэн, Р. Гроотендарст. – СПб. : Васильевскийостров, 1992. – 207 с.
10. Карпенко, Л. А. Краткий психологический словарь / Людмила Андреевна Карпенко. – М. : Политиздат, 1985 – 431 с.
11. Ляпон, М. В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование / М. В. Ляпон // Язык и личность. – М., 1989. – С. 24–34.
12. Пономарів, О. Стилістика української мови / Олександр Пономарів. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2000 – 228 с.
13. Руда, Н. В. Мовна репрезентація категорії демінутивності : універсальне та ідіоетнічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Н. В. Руда. – К., 2009. – 19 с.
14. Святчик, К. В. Прагматичний потенціал експресивного слова і його реалізація в російській газетній комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / К. В. Святчик. – К., 1997. – 22 с.
15. Селіванова, О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
16. Теля, В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Теля. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
17. Чабаненко, В. А. Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.
18. Чабаненко, В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351с.
19. Шадчина, А. С. Текстотвірні функції епістемічної модальності в давньогрецькому філософському дискурсі (на матеріалі текстів Геракліта і Платона) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоевропейські мови" / А. С. Шадчина. – К., 2005. – 20 с.
20. Щербачук, Л. Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. Ф. Щербачук. – Дніпропетровськ, 2000 – 20 с.
21. Malkovati, H. Oratorum Romanorum fragmenta: in 3 vol. / H. Malkovati – Vol. I. – Torino, 1930. – 345 p.
22. Malkovati, H. Oratorum Romanorum fragmenta: in 3 vol. / H. Malkovati – Vol. II. – Torino, 1930. – 219 p.
23. Malkovati, H. Oratorum Romanorum fragmenta: in 3 vol. / H. Malkovati – Vol. III. – Torino, 1930. – 249 p.
24. Mayer, H. Oratorum romanorum fragmenta / H. Mayer. – ed. 2. – Zurich, 1842. – 647 p.

Стаття надійшла до редакції 29.04.14